

Ks. Stanisław Cieślak SJ

**KARDYNAŁ
ADAM KOZŁOWIECKI SJ
(1911–2007)**

MISJONARZ ZAMBII

Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie

Kraków 2025

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Rozdział 1. Dzieciństwo i młodość	23
1.1. W Hucie Komorowskiej	23
1.2. W Chyrowie i Poznaniu (1921–1929)	42
1.3. Powołanie do jezuitów	47
1.4. Fundacja Naukowo-Wychowawcza imienia Adama Kozłowieckiego i Marii z Janochów Kozłowieckiej	55
Rozdział 2. W Towarzystwie Jezusowym	63
2.1. Nowicjat w Starej Wsi koło Brzozowa (1929–1931)	63
2.2. Studia filozoficzne w Krakowie (1931–1933)	69
2.3. W Zakładzie Naukowo-Wychowawczym w Chyrowie (1933–1934)	73
2.4. Studia teologiczne w Lublinie (1934–1938)	76
2.5. Trzecia probacja we Lwowie. Wybuch II wojny światowej (1938/1939)	85
Rozdział 3. W niemieckich więzieniach i obozach koncentracyjnych	91
3.1. Montelupich (1939–1940)	91
3.2. Nowy Wiśnicz (1940)	97
3.3. Auschwitz (1940)	105
3.4. Dachau (1940–1945)	119
3.5. Uwolnienie z Dachau i pobyt w Rzymie (1945–1946)	148
3.6. <i>Ucisk i strapienie. Pamiętnik więźnia 1939–1945</i>	158
Rozdział 4. Misjonarz w Zambii	171
4.1. Pierwsze lata pracy misjonarskiej w Rodezji Północnej (1946–1950)	171
4.2. Administrator Wikariatu Apostolskiego Lusaka (1950–1955)	179
4.3. Biskup i wikariusz apostolski (1955–1959)	194

4.4. Arcybiskup i metropolita Lusaki (1959–1969)	210
4.5. Tytułarny arcybiskup i szeregowy misjonarz, kardynał (1970–2007)	277
4.6. Śmierć i uroczystości pogrzebowe	321
4.7. Odznaczenia	331
Rozdział 5. Ambasador Zambii	343
5.1. Zaślubiny Kościołów Polski i Zambii	343
5.2. Z powrotem w Dachau (1972)	358
5.3. Przyjaźń z papieżem Janem Pawłem II	372
5.4. Fundacja im. Księdza Kardynała Adama Kozłowieckiego „Serce bez granic”	385
Zakończenie	395
Bibliografia	401
Fotografie	445
Indeks osób	471
Summary	483

WSTĘP

W 2012 roku minęła 100. rocznica działalności jezuitów polskich w Zambii. W okresie zaborów i utraty niepodległości przez Polskę, jezuici z Prowincji Galicyjskiej Towarzystwa Jezusowego przybyli w 1912 roku na tereny Rodezji Północnej, wówczas kolonii angielskiej, i rozpoczęli misję ewangelizacyjną. Tę pracę kontynuują po dzień dzisiejszy¹. Dekretem z 14 lipca 1927 roku Stolica Apostolska podniosła północnorodezyjską misję jezuitów do rangi prefektury apostolskiej, wyłączyła ją z prefektury południoworodezyjskiej, czyli Zambezji (zwanej odtąd prefekturą Salisbury) i nadała jej nazwę Broken Hill, zmienioną w 1946 roku na Lusaka. Pierwszym prefektem apostolskim nowej prefektury, a zarazem superiorem całej misji został ks. Bruno Wolnik SJ². W 1950 roku prefektura Lusaki została podniesiona do rangi wikariatu³.

¹ Wykaz jezuitów polskich pracujących na misji w Zambii (do 1975 r.): H. Zins, *Polacy w Zambezji*, Lublin 1988, s. 58–59; *Information on Zambia, its Government and the Catholic Church. Visit of Pope John Paul II to Zambia – May 1989*, Ndola 1989, s. 15; T. Dusza, *Kościół lokalne Afryki*, cz. 2, [Rzym], [b.w.], [po 1980], s. 354.

² Bruno Wolnik SJ (1882–1960), podczas I wojny światowej kapelan wojskowy (1915–1919), a po zakończeniu wojny wicerektor i rektor w Krakowie (1920–1925). W 1925 r. wyjechał na misje do Rodezji Północnej. Prefekt Apostolski prefektury Broken Hill (potem Lusaka) (1927–1950). Po przekazaniu w 1950 r. kierownictwa misji ks. Adamowi Kozłowieckiemu pracował do końca życia jako gorliwy misjonarz. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opr. L. Grzebień przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków 1996, s. 756–757, 781–785; J.B., *Ś.p. O. Bruno Wolnik T.J.*, „Pionierski Trud” zima 1960/1961, nr 26, s. 1–3; F. Paluszkiwicz, *Mały słownik jezuitów w Polsce*, Warszawa 1995, s. 243; R. Darowski, *Filozofia jezuitów w Polsce w XX wieku. Próba syntezy. Słownik autorów*, Kraków 2001, s. 341; *A History of the Jesuits in Zambia. A Mission Becomes a Province*, edited by E.P. Murphy, S.J., Nairobi 2003, s. 324–328.

³ W. Nowosadowski, *W Zambii na szlakach polskich pionierów chrześcijaństwa*, „Myśl Społeczna” z 26 VII 1970, s. 2–3. Zob. list ks. arcybiskupa E. Milingo do o. prowincjała E. Ożoga SJ, Lusaka, 11 II 1978, [w:] *Korespondencja prowincjałska z lat 1978–1979*, Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, rkps 4298, s. 424 (dalej cytuję jako: ATJKr.). Arcybiskup Milingo zaprosił o. prowincjała Eugeniusza Ożoga SJ na złoty jubileusz diecezji Lusaka oraz wspomniął o zasługach jezuitów polskich (Bruna Wolnika i Adama Kozłowieckiego) dla diecezji Lusaka.

Piękne karty działalności na misji zambijskiej zapisał ks. Adam Kozłowiecki SJ (1911–2007), który odszedł do wieczności w piątek, 28 września 2007 roku, o godz. 8.58 rano, w stolicy Zambii – Lusace. Wszyscy, którzy zetknęli się z nim osobiście lub badali dzieje ewangelizacji ludów afrykańskich, zdawali sobie sprawę, że zmarł człowiek wielkiego formatu, jezuita do głębi uformowany w szkole *Ćwiczeń duchownych* św. Ignacego Loyoli (1491–1556), kapłan z sercem bez granic, oddany całkowicie Bogu, Kościołowi katolickiemu oraz bliźniemu. Zmarły, ostatni męski potomek rodu Kozłowieckich, pozostawił po sobie pamięć gorliwego misjonarza, który z radością głosił słowem i całym swoim życiem Ewangelię Prawdy i Życia Jezusa Chrystusa.

Żył i działał w XX wieku, naznaczonym zbrodniczymi ideologiami faszyzmu i komunizmu, które przyniosły niewyobrażalne cierpienie, katusze oraz okrutną śmierć wielu milionom niewinnych ludzi. Po zakończeniu II wojny światowej głosił potrzebę przebaczenia i porozumienia między ludźmi i narodami, a także niestrudzenie zabiegał o pojednanie między Niemcami i Polską. Na kartach historii afrykańskiego kontynentu zapisał się jako bezkompromisowy obrońca praw człowieka oraz zaprzysięgły rzecznik prawa do niepodległości ludów i narodów Afryki. Był obywatelem Polski i Zambii. Przerzucał mosty między Afryką i Europą, Stanami Zjednoczonymi i Australią.

Zadziwiająca i niepowtarzalna droga życia kard. Adama Kozłowieckiego wzięła swój początek w Polsce, w miejscowości Huta Komorowska, położonej w Kotlinie Sandomierskiej, niedaleko Majdanu Królewskiego i Kolbuszowej, a dobiegła kresu na kontynencie afrykańskim, w odległej prawie osiem tysięcy kilometrów od Polski – Zambii (do 1964 roku Rodezji Północnej). Najważniejszymi etapami tej długiej – nierzadko krętej i ciernistej – drogi, wpisanej w dramatyczne dzieje XX wieku, była nauka w legendarnym Gimnazjum OO. Jezuitów w Chyrowie oraz w renomowanym Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu, wstąpienie do zakonu i pobyt w nowicjacie Prowincji Małopolskiej Towarzystwa Jezusowego w Starej Wsi koło Brzozowa, a następnie studia filozoficzne w Krakowie i teologiczne w Lublinie.

Podczas II wojny światowej młody polski kapłan jezuita przeszedł w czasie ponad pięciu lat przez trudny do pojęcia „ucisk i strapienie”. Wkrótce po wybuchu II wojny światowej, w piątek, 10 listopada 1939 roku, został wraz z 24 współbraćmi zakonnymi aresztowany przez Niemców

Odpowiedź o. prowincjała E. Ożoga SJ na list ks. arcybiskupa E. Milingo, Kraków, 26 II 1978, [w:] *Korespondencja prowincjałska z lat 1978–1979*, dz. cyt., s. 425.

w kolegium przy ul. Kopernika 26 w Krakowie i osadzony w więzieniu na Montelupich w Krakowie. Następnie był więziony w obozie pracy w Nowym Wiśniczu. W czwartek, 20 czerwca 1940 roku został wtrącony do oślawionego niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego i zagłady w Auschwitz, nazywanego też „fabryką śmierci”, skąd został przewieziony do niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego w Dachau koło Monachium. Bramę obozu przekroczył w czwartek, 12 grudnia 1940 roku. W liście z 21 stycznia 1969 roku, pisanym z Lusaki do ks. Ludwika Palucha SJ⁴, w żartobliwy sposób opisał trasę wędrówek w czasie II wojny światowej, na które nie miał żadnego wpływu: „luksusowo jechałem prawdziwym pociągami z Wiśnicza do Oświęcimia, trochę mniej luksusowo, bo bydłącą sypialką, z Oświęcimia do Wiednia, ale z Wiednia do Dachau prawdziwie kapłalistycznym Pullmanem!”⁵.

W niedzielę, 29 kwietnia 1945 roku ks. Adam Kozłowiecki SJ doczekał w Dachau cudu uwolnienia przez żołnierzy amerykańskich. Po zakończeniu II wojny światowej, w 1946 roku, zamiast do ukojanej Polski, o której snił w obozach w Auschwitz i Dachau, udał się jako ochotnik na misję do angielskiej kolonii Rodezji Północnej. Początkowo pracował tam jako zwykły misjonarz, a następnie – po zaledwie kilku latach – przejmował coraz bardziej odpowiedzialne obowiązki i zadania. W latach 1950–1955 pełnił obowiązki administratora apostolskiego wikariatu Lusaka. W 1955 roku został pierwszym biskupem Lusaki, podniesionym do godności arcybiskupa w nowej archidiecezji Lusaka w 1959 roku. Nie tylko krzewił wiarę i udzielał sakramentów świętych, ale także wznosił kościoły i kaplice oraz budował szpitale, szkoły, internaty, sierocińce, domy dla nauczycieli. W 1960 roku założył żeńskie zgromadzenie zakonne na prawach diecezjalnych (Handmaids of the Blessed Virgin Mary), którego celem jest praca edukacyjna wśród dziewcząt

⁴ Ludwik Paluch SJ (1916–1991), podczas II wojny światowej schronił się u rodziców w Jankowcach, gdzie 13 IV 1940 został aresztowany i wraz z rodziną wywieziony przez NKWD do Kazachstanu. Po amnestii w 1941 r. dostał się do armii gen. Andersa i w 1942 r. przybył do Iranu (Pahlavi). W 1943 r. został skierowany do kontynuowania studiów w Bejrucie. Ukończył studia filozoficzne i teologiczne (1943–1947). W 1947 r. powrócił do Polski. Prefekt Małego Seminarium w Nowym Sączu (1948–1949 i 1951–1952), duszpasterz w Zakopanem (1949–1950), kapelan szpitala w Gorlicach (1950–1951) i Krakowie (1952–1957), superior w Zakopanem (1957–1960), misjonarz ludowy (1960–1971), kapelan sióstr służebniczek w Starej Wsi (1974–1976) oraz rekolekcjonista w Nowym Sączu (1976–1990). *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, dz. cyt., s. 488–489.

⁵ List ks. A. Kozłowieckiego do o. L. Palucha, Lusaka, 21 I 1969, [w:] ATJKr., rkps 4758-I, *Paluch Ludwik SJ. Korespondencja od różnych osób z lat 1970–1990*, s. 153.

i kobiet. 26 czerwca 1969 roku papież, św. Paweł VI, przyjął jego rezygnację ze stanowiska arcybiskupa Lusaki. Odtąd polski jezuita pracował jako zwykły misjonarz w Chingombe, a później na innych placówkach misyjnych. W 1998 roku, w wieku 87 lat, papież św. Jan Paweł II włączył arcybiskupa Adama Kozłowieckiego do kolegium kardynalskiego⁶.

Ksiądz kardynał Adam Kozłowiecki SJ urodził się na ziemi polskiej, która, po upadku Rzeczypospolitej Obojga Narodów w 1795 roku, aż do 1918 roku była podzielona między trzech zaborców: Rosję, Prusy i Austrię. Jego rodzinne ziemie zostały wcielone w wielonarodową, wielokulturową i wielowyznaniową monarchię austro-węgierską. Po I wojnie światowej, która po 123 latach rozbiorów 11 listopada 1918 roku przyniosła Polakom upragnioną wolność i niepodległość, został obywatelem II Rzeczypospolitej, a po zakończeniu II wojny światowej, już na misji w Rodezji Północnej, stał się obywatelem Imperium Brytyjskiego, nad którym – jak wówczas mawiano – nigdy nie zachodzi słońce (*the empire on which the sun never sets*). Po uzyskaniu niepodległości przez tę kolonię brytyjską w 1964 roku, otrzymał obywatelstwo zambijskie.

Do okoliczności swoich narodzin w dniu 1 kwietnia i – co się niezwykle rzadko zdarza – aż czterech obywatelstw nawiązał w jednym z wywiadów: „Urodziłem się w *prima aprilis* 1911 roku jako poddany cesarza Franciszka Józefa⁷ w Austro-Węgrzech. Potem byłem obywatelem II Rzeczypospolitej. Nie bardzo wiem, jaki był mój status w czasie II wojny światowej, bo do podróży z Oświęcimia do Dachau paszport nie był mi potrzebny. Po wojnie, w Rodezji Północnej, zostałem obywatelem Imperium Brytyjskiego, a od powstania Zambii mam paszport tego kraju. Czyli co najmniej cztery obywatelstwa”⁸.

Poświadczenie naturalizacji (*certification of naturalisation*), które zostało mu przyznane przez władze brytyjskiej Rodezji Północnej, otrzymał w Lusace. Widnieją na nim pieczętki, podpisy i daty 7 i 18 października 1952 roku. Dokument poświadcza, że 7 października tegoż roku Adam Kozłowiecki złożył przysięgę wierności (*oath of allegiance*) przed brytyjskim urzędnikiem i stał się wiernym poddanym angielskiej królowej: „I, Adam Kozłowiecki,

⁶ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, dz. cyt., s. 315. Zob. S. Cieślak, *Kardynał Adam Kozłowiecki* (Seria: „Wielcy Ludzie Kościoła”), Kraków 2008¹, 2009²; tenże, *Ks. kard. Adam Kozłowiecki SJ (1911–2007) Misjonarz Afryki*, „Studia Sandomierskie” 2014, nr 21, s. 169–187.

⁷ Franciszek Józef I (1830–1916) – w latach 1848–1916 cesarz Austrii i król Węgier.

⁸ *Rozmowa Mazurka. Moje kwalifikacje na biskupa to sześć lat kryminału*, „Dziennik” z 9–10 VI 2007, s. 24.

swear by Almighty God to Her Majesty Queen Elizabeth II⁹ that I will be faithful and bear true allegiance to Her Majesty, Heirs and Successors, according to the law”¹⁰.

Zawsze czuł się Polakiem i żywo interesował się losami Ojczyzny. Nade wszystko jednak był wiernym sługą Kościoła katolickiego, któremu, jak przystało na duchowego syna założyciela Towarzystwa Jezusowego – św. Ignacego Loyoli, wiernie i gorliwie służył przez całe swoje życie. Kościołowi w Zambii poświęcił swoją wszechstronną wiedzę, liczne talenty i dary, znajomość kilku języków obcych, zdolności bycia przełożonym oraz nieprzecięte umiejętności organizacyjne. 61 lat długiego żywota ofiarował wielkodusznie i hojnie mieszkańcom Afryki. Wiele kart dziejów Kościoła katolickiego w Zambii zapisanych jest jego niestrudzoną posługą w dziele głoszenia Ewangelii Jezusa Chrystusa, szerzenia wiary i sprawiedliwości, promocji godności człowieka i jego zbawienia.

Działalność ks. Adama Kozłowieckiego SJ na misji w Zambii przedstawił ks. Ludwik Grzebień SJ¹¹ w książce: *Wśród ludu Zambii*. Dzieło składa się z dwóch tomów: *Pionierski trud misjonarzy słowiańskich 1881–1969* (t. I, Kraków 1977) oraz *Listy z misyjnego frontu* (t. II, Kraków 1978). Drugi tom tej publikacji zawiera wybór listów ks. Kozłowieckiego. Już w liście z 19 grudnia 1955 roku z Lusaki do ks. Teofila Bzowskiego SJ¹²

⁹ Elżbieta II (1926–2022) – królowa Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej oraz suwerennych królestw Wspólnoty Narodów od 1952 aż do swojej śmierci w 2022 r.

¹⁰ „Ja, Adam Kozłowiecki, przysięgam na Boga Wszechmogącego Jej Królowej Elżbiecie II, że będę wierny i dochowam prawdziwej wierności Królewskiej Mości, Dziedzicom i Następcom, zgodnie z prawem”. ATJKr., rkps 4986-1-2.

¹¹ Ludwik Grzebień SJ (1939–2020), asystent przy katedrze nauk pomocniczych historii Kościoła KUL (1972–1973), profesor historii Kościoła w ATK w Warszawie (1979–1982), dyrektor Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy w Krakowie (1981–1985). Od 1985 r. wykładał metodologię i metodykę pracy naukowej na Wydziale Filozoficznym Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, gdzie w latach 1988–1994 pełnił urząd dziekana. Rektor Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum” w Krakowie (obecnie Uniwersytet Ignatianum w Krakowie) (2004–2010). Autor ponad 1500 prac naukowych, głównie z dziedziny historii zakonu. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, dz. cyt., s. 201; R. Darowski, *Filozofia jezuitów w Polsce w XX wieku...*, dz. cyt., s. 149–150; S. Cieślak, *Jubileusz o. Ludwika Grzebień SJ*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2010, nr 26 [Druk Poznań 2011], s. 121–130; tenże, *Mistrz o. prof. dr hab. Ludwik Grzebień SJ we wspomnieniach ucznia*, [w:] *Polscy historycy oświaty i wychowania w XX i początkach XXI wieku. Portrety naukowe i wspomnieniowe*, red. W. Szulakiewicz, A.P. Bieś, A. Królikowska, B. Topij-Stempińska, Kraków 2023, s. 239–259.

¹² Teofil Bzowski SJ (1873–1959), w 1897 r. rozpoczął pracę wychowawczą w konwiktach chyrowskim. Pracował jako profesor języka rosyjskiego oraz jako wychowawca,

ks. Kozłowiecki zasygnalizował potrzebę opracowania historii misji w Rodezji Północnej¹³. W liście z 28 listopada 1973 roku z Mumbwa do ks. Grzebień arcybiskup Kozłowiecki wyraził radość, że ks. Grzebień zamierza się zabrać się do ukazania historii misji zambijskiej. Przy tej okazji zasugerował mu: „Uważam, że największym osiągnięciem byłoby, gdyby się ojcu udało wkręcić do dwóch archiwów rzymskich: w Kurii Generalskiej [Towarzystwa Jezusowego] oraz w Kongregacji dla Ewangelizacji Ludów”¹⁴.

W 1974 roku ks. Ludwik Grzebień SJ udał się do Zambii na zaproszenie arcybiskupa Kozłowieckiego. Pobyt w Zambii nie był dla niego wyprawą turystyczno-krajoznawczą. Po wielu latach wspominał, że celem jego wyprawy „było dokonanie gruntownej penetracji archiwalnej, w dużym stopniu zachowanej w języku polskim, a tym samym uprzedzić ostateczne

głównie poprzez Sodalicję Mariańską, Towarzystwo Ks. Piotra Skargi i inne stowarzyszenia uczniowskie. Redaktor pisma „Z Chyrowa”, które przekształcił w „Kwartalnik Chyrowski”, a w końcu w „Przegląd Chyrowski”. W 1911 r. powołał do życia Związek Byłych Chyrowiaków i kierował nim do końca życia. Po zajęciu w 1939 r. Chyrowa przez okupantów wyjechał do Krakowa, a następnie w 1944 r. do Starej Wsi k. Brzozowa, gdzie nadal utrzymywał kontakty z byłymi Chyrowiakami, spiesząc im z pomocą duchową i materialną. W 1949 r. władze bezpieczeństwa przeprowadziły w jego mieszkaniu gruntowną rewizję i skonfiskowały cenne materiały i korespondencję dotyczącą Chyrowiaków. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, dz. cyt., s. 83; L. Grzebień, *Teofil Bzowski SJ (1873–1959), wychowawca i autor literatury młodzieżowej*, [w:] *Spółczeństwo, kultura, wychowanie w poglądach polskich jezuitów w okresie II Rzeczypospolitej*, red. S. Cieślak i B. Topij-Stempińska, Kraków 2012, s. 289–313.

¹³ A. Kozłowiecki, *Moja Afryka, moje Chingombe. Dzieje misjonarza opisane w listach do Przyjaciół*, wyboru listów dokonał i opracował L. Grzebień, Kraków 1998, s. 142 (dalej cytuję: *Moja Afryka. Moje Chingombe...*).

¹⁴ Kongregacja Ewangelizacji Narodów (łac. *Congregatio pro Gentium Evangelizatione*) – dykasteria Kurii Rzymskiej, której zadaniem jest kierowanie działalnością ewangelizacyjną i misyjną w świecie. Początek tej dykasterii stanowi Kongregacja Rozkrzewiania Wiary (łac. *Congregatio de Propaganda Fide*), powołana w 1568 r. przez papieża Piusa V. W 1622 r. papież Grzegorz XV powierzył jej kompetencje dotyczące głoszenia Ewangelii i doktryny katolickiej w krajach misyjnych oraz w europejskich krajach protestanckich i krajach prawosławnych na Bliskim Wschodzie. W 1967 r. papież Paweł VI zachował jej dotychczasowe kompetencje, zmieniając nazwę na Kongregacja Ewangelizacji Narodów, czyli Rozkrzewiania Wiary (łac. *Sacra Congregatio pro Gentium Evangelizatione seu de Propaganda Fide*). 19 III 2022 r. papież Franciszek wydał konstytucję apostolską *Praedicate Evangelium*, w której m.in. postanowił połączyć Kongregację Rozkrzewiania Wiary z Papieską Radą ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji i innymi ciałami w jeden organ – Dykasterię ds. Ewangelizacji, kierowaną bezpośrednio przez papieża. L. Adamowicz, *Kongregacja Ewangelizacji Narodów*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 610–611; A. Kozłowiecki, *Moja Afryka, moje Chingombe...*, dz. cyt., s. 278.

jej zniszczenie i zachować ją dla przyszłych pokoleń, najlepiej w Polsce. Emerytowany arcybiskup Kozłowiecki, który przebywał w tym czasie na swoistej banicji w Chikuni w diecezji Monze, służył mi wszelką informacją i pomocą¹⁵. Ks. Grzebień odwiedził jezuickie placówki w Zambii i w każdej z nich starał się pozyskać materiały archiwalne do historii misji jezuickich. Dzięki temu udało mu się uratować ze strychów różnych jezuickich placówek i przywieźć do Polski wiele niszczących tam archiwaliów misji afrykańskich i polonijnego duszpasterstwa¹⁶. Do Polski powrócił w 1975 roku. Owocem jego wyprawy naukowej jest wspomniana wyżej dwutomowa historia działalności polskich jezuitów, napisana na podstawie zebranych w Zambii materiałów archiwalnych, w dużej mierze ze zbiorów arcybiskupa Kozłowieckiego, które w części przywiózł do Polski i przekazał do Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego przy Małym Rynku 8 w Krakowie¹⁷.

Fakt ukazania się wyżej wymienionej dwutomowej publikacji został odnotowany przez redakcję wychodzącego w Chicago biuletynu informacyjnego Misji Ojców Jezuitów w Zambii „Wśród Ludu Zambii”: „Just lately Fr. Ludwik Grzebień S.J., a young Polish historian, completed a book [entitled] «Wśród Ludu Zambii» – «Amidst the People of Zambia». It is the history of a Polish Jesuit Mission in Zambia. For the time being there is only a Polish edition. The author searched archives in Poland, Rome, Zambia and Chicago. The second volume contains selected letters of Archbishop Adam Kozłowiecki. We are really glad that [an account of] the arduous efforts of the Polish Jesuits in Central Africa has been preserved for posterity¹⁸. Dwutomową publikację ks. Grzebienia *Wśród*

¹⁵ L. Grzebień, *Połączyła nas historia*, „Posłaniec Serca Jezusowego” 2007, nr 11, s. 22.

¹⁶ *Znad Wisłoka nad Wisłę*, red. J. Kracik i S. Sroka, Kraków 2010, s. 29.

¹⁷ L. Grzebień, *Połączyła nas historia*, dz. cyt., s. 22–23; A. Kozłowiecki, *Moja Afryka, moje Chingombe...*, dz. cyt., s. 282; *Katondwe. The Polish Mission of Luanguwa. In Northern Rhodesia (Zambia)*, translated by J. Kielbasa, edited by E.P. Murphy, Lusaka 2016, s. 261.

¹⁸ „Niedawno o. Ludwik Grzebień SJ, młody polski historyk, ukończył książkę «Wśród Ludu Zambii» – «Amidst the People of Zambia». Jest to historia polskiej misji jezuickiej w Zambii. Na razie jest to tylko polskie wydanie. Autor przeszukał archiwa w Polsce, Rzymie, Zambii i Chicago. Drugi tom zawiera wybrane listy arcybiskupa Adama Kozłowieckiego. Jesteśmy bardzo szczęśliwi, że mozolne wysiłki polskich jezuitów w Afryce Środkowej zostały zachowane dla potomności”. *News from the Lusaka Mission*, „Wśród Ludu Zambii” wiosna 1979 (seria wznowiona), nr 1, s. 16; „Wśród Ludu Zambii”. *Historia Misji*, „Wśród Ludu Zambii” wiosna 1979 (seria wznowiona), nr 1, s. 17–18.

Ludu Zambii (t. I–II) można było nabyć w Biurze Misyjnym Polskich Jezuitów w Chicago¹⁹.

Ks. Ludwik Grzebień jest autorem wielu innych publikacji poświęconych kardynałowi Kozłowieckiemu. Ogłosił m.in. drukiem wybór jego listów²⁰. Całość olbrzymiego archiwum ks. kard. Kozłowieckiego, zawierającego zarówno pisma urzędowe, jak i prywatną korespondencję liczącą kilkadziesiąt tysięcy listów, nie uległa zniszczeniu. Uporządkował ją wstępnie i sprowadził do Polski ks. Marek Inglot SJ²¹ już po jego śmierci i przekazał do Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego przy Małym Rynku 8 w Krakowie. Opracowany już i liczący 233 strony indeks do tego zbioru czeka na publikację.

Rodzina ks. kard. Adama Kozłowieckiego posiadała prywatne archiwum, które zawierało bogaty zasób dokumentów do dziejów rodu Kozłowieckich, do ich związków z bliższą i dalszą rodziną oraz mieszkańcami rodzinnej wsi okresu powojennego. Pieczołowicie gromadzone i pielęgnowane w Hucie Komorowskiej archiwum rodzinne uległo po II wojnie światowej częściowemu zepsuciu (zbutwieniu) i zdekompletowaniu wskutek m.in. zmian miejsca pobytu matki kardynała Marii Kozłowieckiej, która słaba i chora w początkach sierpnia 1968 roku przeniosła się do Sierczy koło Wieliczki. Mimo tych trudnych warunków ocalały najstarsze i najbardziej związane z rodziną dokumenty i niektóre cenne pamiątki. W 1984 roku bratowa kardynała Irena Kozłowiecka (1906–2001), a potem w 2007 roku również jej córka Zofia (1940–2019), przekazały część dokumentów rodu Kozłowieckich do Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. W sumie Irena Kozłowiecka ofiarowała dziewięć teczek, a Zofia Kozłowiecka cztery teczki dokumentów. Resztki akt nowszych wciąż znajdują się w posiadaniu rodziny Kozłowieckich. Dzięki tej trosce o dokumentację rodzinną Kozłowieccy należą do nielicznych wyjątków wśród polskiego ziemiaństwa, którzy mogą się poszczycić własnym rodowym archiwum²².

Kolejny wybór listów ks. kard. Kozłowieckiego został opracowany i opublikowany przez ks. Ludwika Grzebienia SJ pod tytułem: *Moja Afryka*,

¹⁹ „Wśród Ludu Zambii” czerwiec 1983, nr 2, s. 33.

²⁰ *Jezuicka ars historica. Prace ofiarowane Księdzu Profesorowi Ludwikowi Grzebieniowi SJ*, red. M. Inglot, S. Obirek, Kraków 2001, s. 12, 39, 40.

²¹ Marek Inglot SJ (1961–), profesor na Wydziale Historii Kościoła i Kościelnych Dóbr Kultury Uniwersytetu Gregoriańskiego, od 2023 r. przewodniczący Papieskiego Komitetu Nauk Historycznych w Watykanie.

²² Szerzej na temat archiwum rodziny Kozłowieckich: L. Grzebień, *Genealogia rodu Kozłowieckich herbu Ostoja oraz rodu Dolańskich, Fedorowiczów i Janochów*, Sandomierz 2014, s. 89–92.

moje Chingombe. Dzieje misjonarza opisane w listach do Przyjaciół (Wydawnictwo WAM, Kraków 1998). Książka została przygotowana jako okolicznościowy upominek, a zarazem niespodzianka z okazji otrzymania przez Kozłowieckiego purpury kardynalskiej²³. Publiczna promocja dzieła odbyła się w poniedziałek 11 maja 1998 roku, z udziałem ks. kard. Kozłowieckiego i wielu czytelników, w gmachu Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum (od 1 października 2023 roku Uniwersytet Ignatianum) w Krakowie. Publikacja zawiera wybór listów ks. Kozłowieckiego do współpracowników, przyjaciół i innych osób, od początku jego posługi misjonarskiej w Afryce w 1945 roku po rok 1997. Spotkanie poprowadził ks. Ludwik Grzebień, który zdradził, że prezentowane dzieło powstało w trzy tygodnie. Dostojny Gość z Zambii odpowiadał na wiele pytań, dotyczących zarówno jego pobytu w niemieckich nazistowskich obozach koncentracyjnych Auschwitz i Dachau, jak i pracy misyjnej w Afryce²⁴.

Po prezentacji książki kard. Adam Kozłowiecki spotkał się m.in. z metropolitą krakowskim, kard. Franciszkiem Macharskim²⁵, ze współbraćmi zakonnymi z Kolegium Krakowskiego oraz swoimi dawnymi kolegami z Zakładu Naukowo-Wychowawczego OO. Jezuitów w Chyrowie²⁶. W przeddzień prezentacji, w niedzielę 10 maja 1998 roku, na zaproszenie kard. Franciszka Macharskiego, Kozłowiecki wziął udział w procesji z relikwiami św. Stanisława²⁷ biskupa i męczennika z Wawelu na Skałkę, gdzie została odprawiona Msza św. Na zakończenie Mszy św. zabrał głos kard. Kozłowiecki. Pozdrowił wiernych od misjonarzy w Afryce oraz wspomniął swój

²³ L. Grzebień, *Połączyła nas historia*, dz. cyt., s. 23.

²⁴ *Kard. Adam Kozłowiecki. Listy z Afryki i pamiętnik więźnia*, „Gość Niedzielny”, nr 23 z 7 VI 1998.

²⁵ Franciszek Macharski (1927–2016) – rektor Wyższego Seminarium Duchownego Archidiecezji Krakowskiej (1970–1978), arcybiskup metropolita krakowski (1979–2005), kardynał prezbiter od 1979. G. Polak, *Kto jest kim w Kościele. Ekumeniczne „who is who” chrześcijaństwa w Polsce*, Warszawa 1999, s. 217–218; K.R. Prokop, *Biskupi Kościoła katolickiego w III Rzeczypospolitej. Leksykon biograficzny*, Kraków 1998, s. 83–84.

²⁶ *Znad Wisłoka nad Wisłę*, dz. cyt., s. 39.

²⁷ Św. Stanisław ze Szczepanowa (ok. 1030–1079) – od 1072 r. biskup krakowski. Zabit 11 IV 1079 r. na rozkaz księcia Bolesława Szczodrego. Jeden z głównych patronów Polski. W Kościele w Polsce jego liturgiczne wspomnienie obchodzi się 8 maja. W niedzielę po tym dniu z katedry na Wawelu w Krakowie, sprzed grobu Świętego, wyrusza procesja do kościoła na Skałce, do miejsca jego męczeństwa, gdzie jest odprawiana uroczysta Msza, gromadząca biskupów, kapłanów i licznych wiernych. *Kardynał Adam Kozłowiecki SJ*, „Nasze Sprawy”. Pismo Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego (Kraków) 1998, nr 5, s. 4.

udział w procesji na Skalkę w 1970 roku, na zaproszenie ówczesnego metropolity krakowskiego ks. kard. Karola Wojtyły²⁸.

Wspomnienia ks. Kozłowieckiego z okresu pobytu w niemieckich więzieniach i obozach koncentracyjnych, które zaczął pisać wnet po wyzwoleniu z obozu w Dachau, ukazały się trzykrotnie drukiem w języku polskim w jezuickim Wydawnictwie Apostolstwa Modlitwy (WAM) w Krakowie pt. *Ucisk i strapienie. Pamiętnik więźnia 1939–1945* (Kraków 1967, 1995, 2008). Zawierają one nie tylko opis przeżyć z pobytu w niemieckich więzieniach i obozach koncentracyjnych, ale także wiadomości o jego rodzinie oraz formacji zakonnej i studiach w Towarzystwie Jezusowym. Dzięki staraniom członka Centrum Dialogu i Modlitwy w Oświęcimiu, ks. Manfreda Deselaersa²⁹, zostały one przetłumaczone na język niemiecki i w 2016 roku ukazały się pod tytułem *Not und Bedrängnis. Als Jesuit in Auschwitz und Dachau Lagertagebuch*³⁰. Wspomnienia przygotowali do druku ks. Manfred Deselaers i Bernhard Sill. Tłumaczenia na język niemiecki dokonał Herbert Ulrich. Publikację wydało znane i wysoko notowane wydawnictwo Verlag Friedrich Pustet. Słowo wstępne do wspomnień napisał kard. Reinhard Marx³¹, arcybiskup diecezji Monachium-Freising.

Oprócz wielu artykułów, zamieszczonych w różnych czasopismach katolickich, ks. Kozłowiecki wydał ilustrowaną książeczkę *In the Wilds of N. Rhodesia* (Chicago 1953). Na jej kartach ukazał pracę i osiągnięcia jezuitów polskich na misji w Rodezji Północnej. Podczas wędrówek misyjnych

²⁸ *Z Zambii na Skalkę*, „Gazeta Wyborcza”, nr 109 z 11 V 1998; *Kardynał Adam Kozłowiecki SJ*, „Nasze Sprawy”..., dz. cyt., s. 4.

²⁹ Manfred Deselaers (1955–), katolicki ksiądz z diecezji Aachen (Akewizgran). Na polecenie biskupa Heinricha Mussinghoffa z Aachen i w porozumieniu z kard. Franciszkiem Macharskim działa na rzecz pojednania polsko-niemieckiego i chrześcijańsko-żydowskiego w Centrum Dialogu i Modlitwy w Oświęcimiu. <https://www.auschwitz.org/muzeum/miedzynarodowa-rada/czlonkowie-mro/ks-dr-manfred-deselaers/> (dostęp: 11 XI 2024).

³⁰ A. Kozłowiecki, *Not und Bedrängnis. Als Jesuit in Auschwitz und Dachau Lagertagebuch*, mit einem Geleitwort von Reinhard Kardinal Marx, Herausgegeben und mit einer Einführung versehen von M. Deselaers und B. Sill, Übersetzung aus dem Polnischen: H. Ulrich, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 2016.

³¹ Reinhard Marx (1953–) – biskup pomocniczy Paderborn (1996–2001), biskup diecezjalny Trewiru (2001–2007), arcybiskup metropolita Monachium i Freising od 2008 r., kardynał prezbiter od 2010 r., przewodniczący Komisji Episkopatów Wspólnoty Europejskiej (2012–2018), członek Rady Kardynałów (2013–2023), przewodniczący Konferencji Episkopatu Niemiec (2014–2020). <https://www.erzbistum-muenchen.de/kardinal-marx> (dostęp: 11 XI 2024).

robił notatki z podróży, które wykorzystywał w pisanych listach i artykułach zamieszczanych m.in. w publikacji „Wśród Ludu Zambii”³².

Kardynał Adam Kozłowiecki pozostawił po sobie olbrzymią korespondencję, liczącą kilkadziesiąt, a może nawet 100 tysięcy listów. Nikt tego nie jest w stanie zliczyć z uwagi na dużą liczbę adresatów. Szacuje się, że w ciągu 50 lat pisał rocznie ponad 1000 listów³³. Pisał je przez kalkę, na maszynie do pisania. Zwał to „kalkową metodą”³⁴. List powielany na powielaczu nazywał „cyrkularzem” lub „powielanym cyrkularzem”³⁵. Do każdego z nich – w zależności od adresata – dodawał kilka lub kilkanaście osobistych zdań, pisanych ręcznie lub na maszynie do pisania. Prowadził korespondencję z wieloma osobami świeckimi i duchownymi, m.in. współbraćmi zakonnymi, księżmi diecezjalnymi oraz siostrami zakonnymi: karmelitankami, urszulankami Serca Jezusa Konającego i Unii Rzymskiej, służebniczkami, józefitkami, klaweriankami, felicjankami, boromeuszkami, a także różnymi kościelnymi instytucjami i świeckimi organizacjami, które wspierały jego działalność misyjną.

Listy oraz inne dokumenty źródłowe dotyczące ks. Kozłowieckiego znajdują się w archiwach Towarzystwa Jezusowego (m.in. w Krakowie, Warszawie³⁶, Rzymie i Lusace), w archiwum Archidiecezji Lusaki, w archiwach rzymskich kongregacji, w archiwach diecezjalnych i zakonnych oraz w zbiorach prywatnych w kraju i za granicą. O wręcz kosmicznej liczbie wysłanych listów świadczy złożone przez niego pod koniec życia wyznanie: „kiedyś byłem w stanie napisać 20 do 30 listów dziennie, a teraz tylko po 1 lub 2”³⁷.

Starał się zaraz odpisywać na każdy otrzymany list. W liście z 19 kwietnia 1967 roku z Lusaki do ks. Stanisława Czapiewskiego SJ³⁸ oznajmił, że

³² A. Kozłowiecki, *Moja Afryka, moje Chingombe...*, dz. cyt., s. 291.

³³ Tamże, s. 5.

³⁴ List ks. Kozłowieckiego do o. Bronisława Bębenka SJ, Chingombe, 20 V 1971, [w:] ATJKr., rkps 4624, *Bębenek Bronisław SJ. Korespondencja Referenta w Kurii Metropolitalnej*, s. 233.

³⁵ List ks. Kozłowieckiego do o. Czesława Drażka SJ, Chingombe, 2 V 1980, [w:] ATJKr., rkps 4268, *Drażek Czesław S.J. Dokumenty – Korespondencja*, s. 153.

³⁶ Korespondencję ks. kard. Kozłowieckiego w zbiorach Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego w Warszawie omówił K. Dorosz, *Adam Kozłowiecki SJ jako epistolograf na podstawie korespondencji z polskimi jezuitami*, [w:] *Apostołowie Afryki. Studia poświęcone Wandzie Błęńskiej i kardynałowi Adamowi Kozłowieckiemu SJ*, red. M. Białkowski i M. Dejneko-Białkowska, Toruń 2022, s. 151–166.

³⁷ Por. *Rozmowa Mazurka...*, dz. cyt., s. 25.

³⁸ Stanisław Czapiewski SJ (1911–2013), 16 VI 1941 r. wywieziony przez NKWD do Sosvy, a następnie pognany pieszo ok. 60 km w kierunku miasteczka Gari do obozu

listy z Polski (tzw. lotnicze) dochodziły do niego w Zambii najwcześniej po dwóch tygodniach³⁹. Stosy listów rosły podczas jego nieobecności wprost proporcjonalnie do czasu jej trwania. 19 stycznia 1974 roku powrócił do Mumbwa z Republiki Południowej Afryki, gdzie przebywał od początku grudnia 1973. W tym czasie udzielił ściśle według książeczki *Ćwiczeń duchownych* św. Ignacego Loyoli jedną serię rekolekcji w Pretorii, a potem dwie serie w Johannesburgu. W liście z 4 kwietnia 1974 roku z Mumbwa do ks. Pawła Siwka SJ opisał to, co znalazł w swoim pokoju: „zastałem tu całą korespondencję świąteczną – zawalone biurko, łóżko i jeszcze waliło się na podłogę. Struchlałem – z samej Polski około 700 listów – a mam tak głupią naturę, że zawsze odpisuję, nawet na najgłupsze impertynencje”⁴⁰.

W liście z 21 stycznia 1981 roku z Chingombe, który został opublikowany na łamach polskiego czasopisma jezuickiego „Nasze Wiadomości”⁴¹, zwierzył się, że listy powielał oraz że dochodziło do zabawnych sytuacji: „dawniej wysyłałem życzenia świąteczne i noworoczne między połową a końcem października. Wysyłałem je pocztą zwyczajną, a nie lotniczą, i dochodziły do

pracy. Zwolniony 15 I 1942 r., wstąpił do Armii Polskiej w Rosji i przeszedł szlak przez Kazachstan i Środkowy Wschód do Bejrutu, gdzie ukończył w 1944 r. studia teologiczne. Kapelan szkół junackich i młodych ochotniczek w Tel-El-Kebir w Egipcie. W 1947 r. udał się do Anglii, a w kwietniu 1948 r. do Weston k. Bostonu, by ukończyć studia i formację zakonną. Od 1950 r. redagował pismo „Polonia dla Misji Rodezyjskiej”, zmienione w 1953 roku na „Pionierski Trud” (biuletyn informacyjny Misji Ojców Jezuitów w Zambii), a w 1966 r. na „Wśród Ludu Zambii”. W 1973 r. założył ośrodek O. Jana Bieczyma w Chicago. Autor trzech dokumentalnych filmów o misjach, albumu *Latem w słonecznej Rodezji* (Chicago 1958), książki wspomnieniowej *Przez zakratowane okienka* (1989) oraz pamiętnika *Dzienniczek kapelana Armii Polskiej na Środkowym Wschodzie* (1994). Pozostawił obszerny nieopublikowany pamiętnik z okresu pobytu w Palestynie *Dziennik kapelana Wojska Polskiego. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, dz. cyt., s. 105; A. Kozłowiecki, *Moja Afryka, moje Chingombe...*, dz. cyt., s. 143, 186; *Pionierski Trud. Film-reportaż z działalności polskiej placówki misyjnej w Rodezji. Dziennik Chicagowski*, „Posłaniec Serca Jezusa” (Chicago) 1954, nr 7–8, s. 208–209; F. Domański, *Na Srebrny Jubileusz Kapłaństwa O. St. Czapiewskiego T.J., Prokuratora Pol. Misji w Zambii*, „Pionierski Trud” zima 1965/1966, nr 36, s. 7–12; *Kronika misyjna*, „Pionierski Trud” wiosna–lato 1966, nr 37, s. 5–6; S. Czapiewski, *Refleksje Po Srebrnym Jubileuszu Kapłaństwa*, „Pionierski Trud” wiosna–lato 1966, nr 37, s. 6–8; S. Filipowicz, *Saga polskich jezuitów w USA*, Kraków 2004, s. 60–61, 106–107, 109; S. Czapiewski, *32 lata w służbie dla misji*, „Wśród Ludu Zambii” czerwiec 1983, nr 2, s. 3–10.

³⁹ A. Kozłowiecki, *Moja Afryka, moje Chingombe...*, dz. cyt., s. 244.

⁴⁰ List ks. Kozłowieckiego do o. Pawła Siwka SJ, Mumbwa, 4 IV 1974, [w:] ATJKr., rkps 4356, *Siwek Paweł SJ. Korespondencja od różnych osób z lat 1945–1971*, s. 70.

⁴¹ „Nasze Wiadomości” – czasopismo zakonne wydawane nieregularnie na prawach rękopisu wyłącznie dla użytku członków zakonu. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, dz. cyt., s. 452–453.

naszych przyjaciół na Boże Narodzenie. Z czasem przychodził jednak postęp, więc taryfę podnoszono, a życzenia zaczęły dochodzić bardzo nieregularnie, bo jedni dostawali na czas, ale inni nieraz grubo po Wielkanocy. Musiałem jednak udawać, że bardzo się cieszę z tego podwójnego postępu – bo to i poczta więcej kosztuje, ale za to dłużej idzie – ale też zacząłem wcześniej życzenia wysyłać – niektóre nawet na początku września. Ale poczta nie pozwoliła mi się prześcignąć w postępie – niektórzy przyjaciele zaczęli dostawać moje życzenia w lipcu, a nie wiedzieli, czy są to życzenia za ubiegły, czy na bieżący rok. Aż tu tego roku zacząłem już z końcem września dostawać podziękowania za życzenia. Wysłano pewnie moje życzenia pocztą lotniczą, choć opłacone były pocztą zwyczajną”⁴².

W listach, które można uznać za formę apostołatu misyjnego, informował o aktualnej sytuacji na misji w Zambii, o nowych projektach i planach, prosił o pomoc materialną i wsparcie duchowe oraz dziękował za nie. W liście z 6 czerwca 1981 roku z Chingombe do redakcji czasopisma zakonnego „Nasze Wiadomości” w Krakowie zaznaczył, że otrzymuje wiele listów, które tworzą stos na biurku podczas jego nieobecności na misji, stąd też napisany list kopiuje i własnoręcznie dopisuje do każdego z nich kilka zdań: „Na stoliku znalazłem ponad 200 listów do przeczytania i odpisania, dlatego powielam, a nie dziwicie się, jeżeli odpowiedź nadejdzie z pewnym opóźnieniem...”⁴³. Możliwość powielania listów na maszynie zawdzięczał współbratu zakonnemu ks. Janowi Kielbasie SJ⁴⁴, który od początku 1975 roku zaczął mu powielać listy na szkolnym powielaczu. Dzięki temu oszczędzał czas na korespondencję oraz wysyłał lepsze odbitki listów⁴⁵. Jeszcze tego samego roku zakupił na własny użytek powielacz i w ten sposób stał się samowystarczalny w tworzeniu odbitek swoich listów, ale kiedy powielacz się psuł, siadał przy maszynie do pisania i na niej pisał listy⁴⁶.

⁴² A. Kozłowiecki, *Moja Afryka, moje Chingombe...*, dz. cyt., s. 306.

⁴³ Tamże, s. 309.

⁴⁴ Jan Kielbasa SJ (1940–), od 1968 r. pracował w Zambii. Ukończył studia teologiczne w Irlandii i specjalistyczne w Stanach Zjednoczonych. Świecenia kapłańskie otrzymał w 1973 r. w Dublinie. Profesor szkół misyjnych, m.in. w Katondwe i Mumbwa. Powrócił do Polski pod koniec sierpnia 2014 r. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, dz. cyt., s. 277.

⁴⁵ List ks. Kozłowieckiego do Seweryna Dolańskiego, Chikuni, 22 IV 1975, [w:] ATJKr., rkps 4214, *Kowal Jan S.J. Korespondencja z lat 1967–1980*, s. 208.

⁴⁶ List ks. Kozłowieckiego do Seweryna Dolańskiego, Chikuni, 7 VIII 1975, [w:] ATJKr., rkps 4214, *Kowal Jan S.J. Korespondencja z lat 1967–1980*, s. 213; List ks. Kozłowieckiego do Seweryna Dolańskiego, Chikuni, 18 IX 1975, [w:] ATJKr., rkps 4214, *Kowal Jan S.J. Korespondencja z lat 1967–1980*, s. 214.

Już w 1982 roku arcybiskup Kozłowiecki sygnalizował w wymianie listów z archiwariuszem Archiwum Prowincji Polski Południowej w Krakowie, bratem Alojzym Furczykiem SJ⁴⁷, że posiada olbrzymi zbiór korespondencji. Na kartce z życzeniami na Wielkanoc 1983 arcybiskup zdradził: „mam 3 pełne szafy papierów i jeszcze po pudłach pod łóżkiem”⁴⁸. O korespondencji zalegającej w jego pokoju w Chingombe ponownie dał znać w podobnym w treści liście z 27 marca 1985 roku do brata Alojzego Furczyka, który skrzętnie zbierał materiały o misji jezuitów polskich w Zambii⁴⁹. Informacja ta daje wyobrażenie o rozmiarach jego prywatnego archiwum, które wymykało mu się spod kontroli: „Mam tu trzy szafy pełne papierów, ponadto cały stół zawalony i wszystkie kąty w moim pokoju, który coraz bardziej przypomina mi pokój śp. Ojca Bisztygi⁵⁰ na Willi Starowiejskiej. Większość, powiedziałbym nawet że prawie wszystko, nadaje się do pieca, ale ponieważ jeden drugi «rodzynek» by się znalazł, nie chcę do pieca wrzucić, a na przeglądanie na razie czasu mi brak. Proszę też się pomodlić, bym przed śmiercią ten czas znalazł, bo jakbym umarł – a do tego chyba niedaleko – to kto by się w tym śmietniku rozeznał?”⁵¹. Z kolei w liście z 30 kwietnia 1989 roku z Lusaki donosił: „Byłem znowu w Chingombe na tydzień, by przenieść do Lusaki 3 szafki zawierające moje pękate archiwum

⁴⁷ Alojzy Furczyk SJ (1903–1992), sekretarz przy wydawnictwach jezuickich w Krakowie (1931–1935) i Warszawie (1935–1939). Podczas II wojny światowej został chwilowo wcielony do armii niemieckiej, następnie pracownik Oil Company w Czechowicach (1941–1945). Po wojnie sekretarz Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy w Krakowie (1945–1949), więzień okresu stalinowskiego (1949–1953), zakrystian we Wrocławiu (1953–1955). Zasłużony kustosz Archiwum Prowincji Małopolskiej Towarzystwa Jezusowego w Krakowie (1955–1992). *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, dz. cyt., s. 170.

⁴⁸ List ks. arcybiskupa Kozłowieckiego do brata A. Furczyka SJ, Bankstown [1983], [w:] ATJKr., rkps 4433, *Furczyk Alois SJ. Korespondencja i kopie listów do Naszych z lat 1982–1984*, s. 99.

⁴⁹ List brata A. Furczyka SJ do ks. arcybiskupa Kozłowieckiego, Kraków, 23 I 1983, [w:] ATJKr., rkps 4433, *Furczyk Alois SJ. Korespondencja i kopie listów do Naszych z lat 1982–1984*, s. 100.

⁵⁰ Kazimierz Biszyga SJ (1869–1938), zasłynął jako misjonarz ludowy w całej Polsce. Wygłosił misje w ponad 300 parafiach. Swą wiedzę teologiczną spopularyzował w licznych broszurach drukowanych głównie jako „Głosy Katolickie”. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, dz. cyt., s. 48.

⁵¹ List ks. arcybiskupa A. Kozłowieckiego SJ do br. A. Furczyka SJ, Chingombe, 27 III 1985, [w:] ATJKr., rkps 4514, *Bolesław Dyduła SJ. Korespondencja rok 1985*, s. 52.

(z ostatnich 19 lat tylko, bo wszystko z okresu przed rezygnacją zostawiłem w archiwum Archidiecezji)”⁵².

W ostatnich tygodniach życia kard. Kozłowiecki nie był już w stanie pisać listów, ale wszystkie przychodzące czytał⁵³. Cała jego korespondencja, zarówno ta zebrana w archiwach kościelnych, jak i będąca w zbiorach prywatnych rozrzuconych w Polsce i po całym świecie, stanowi pierwszorzędne źródło do dziejów misji zambijskiej i czeka na całościowe opracowanie.

Ale to nie koniec działalności pisarskiej ks. kard. Kozłowieckiego. Opublikował on wiele artykułów, nie tylko na łamach misyjnych czasopism wydawanych w Chicago przez ks. Stanisława Czapiewskiego („Polonia”, „Pionierski Trud”, „Wśród Ludu Zambii”⁵⁴), ale także m.in. w wychodzącej w Lusace katolickiej gazecie „Northern Star”, czasopiśmie wydawanym w Zambii przez ks. Maximiliana Prokopa SJ⁵⁵ „The Catholic Teacher”, czasopiśmie „Die Katholischen Missionen”, wydawanym przez niemieckich jezuitów⁵⁶.

W niniejszej publikacji wykorzystano kilka wywiadów z ks. kard. Kozłowieckim, m.in. *Moje kwalifikacje na biskupa to sześć lat kryminatu*, „Dziennik” z 9–10 VI 2007 roku, s. 24–25; *Służba Bogu i bliźniemu. Rozmowa ks. Michała Szuby SJ z ks. kard. Adamem Kozłowieckim SJ, emerytowanym arcybiskupem Lusaki*, „Posłaniec Serca Jezusowego” 2006, nr 10, s. 28–29, a także *Afryka to inny świat. Z ks. kard. Adamem Kozłowieckim SJ rozmawiała Anna Kluz-Łoś*, „Życie Duchowe” 2008, nr 56, s. 109–115. Wywiady te zawierają ciekawe i wartościowe wątki autobiograficzne dla biografa kard. Kozłowieckiego. Wywiad przeprowadzony w 1998 roku przez Annę Kluz-Łoś został wyemitowany na antenie Radia Kraków, a w 2008 roku ogłoszony drukiem⁵⁷.

⁵² List ks. arcybiskupa. A. Kozłowieckiego SJ, Lusaka, 30 IV 1989, [w:] ATJKr. rkps 4718, *Korespondencja członków Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego i różna z lat 1988–1989*, s. 95.

⁵³ Por. *Rozmowa Mazurka...*, dz. cyt., s. 25.

⁵⁴ A. Kozłowiecki, *Moja Afryka, moje Chingombe...*, dz. cyt., s. 246.

⁵⁵ Maximilian Prokoph SJ (1910–1990) przybył do Rodezji Północnej w 1940 roku. Zmarł w Johannesburgu. *A History of the Jesuits in Zambia...*, dz. cyt., s. 336–345.

⁵⁶ Czasopismo „Die Katholischen Missionen” było najstarszym katolickim czasopismem misyjnym w języku niemieckim. Ukazywało się od 1873 do 1998 r. (z wyjątkiem lat 1939–1946). Redagowali je jezuiti. Od 1919 r. siedziba redakcji znajdowała się w Bonn. Magazyn był wydawany przez wydawnictwo Herder (z wyjątkiem lat 1923–1938). Od 1999 r. następcą czasopisma jest „Forum Weltkirche”. Joseph Albert Otto SJ (1901–1981) był redaktorem „Die Katholischen Missionen” w latach 1945–1969. A. Kozłowiecki, *Moja Afryka, moje Chingombe...*, dz. cyt., s. 88, 216, 230, 234.

⁵⁷ *Afryka to inny świat. Z ks. kard. Adamem Kozłowieckim SJ rozmawiała Anna Kluz-Łoś*, „Życie Duchowe” 2008, nr 56, s. 109.

W 2008 roku, a więc wkrótce po śmierci ks. kard. Kozłowieckiego, ukazała się w języku polskim w jezuickim Wydawnictwie WAM książka mojego autorstwa pt. *Kardynał Adam Kozłowiecki* (Kraków 2008¹, 2009²). Weszła ona do poczytnej i przeznaczonej dla szerokiego kręgu czytelników serii wydawniczej „Wielcy Ludzie Kościoła”. Jak napisał prof. Henryk Samsonowicz (1930–2021), seria ta „przedstawia zbiór sylwetek, których losy stanowią ciąg wielkich sukcesów i bolesnych porażek, w skrócie ukazujący nie tylko obraz Kościoła na przestrzeni wieków, lecz także całej naszej cywilizacji”⁵⁸. Ponadto kard. Kozłowieckiemu poświęciłem szereg artykułów, które zostały zamieszczone w różnych monografiach oraz w czasopismach naukowych i popularnonaukowych.

W 2002 roku w Warszawie weszła do obiegu książka Ireny Kadłubowskiej pt. *Od hrabiego do misjonarza. Adam Kozłowiecki T.J. życie i dzieło*. W 2000 roku, na zaproszenie kard. Kozłowieckiego, Kadłubowska przebywała w Zambii i prowadziła badania naukowe, poznając tamtejszą kulturę oraz zwyczaje. W pracy wykorzystała dokumenty dotyczące misyjnej działalności Kościoła katolickiego, materiały z archiwum w Lusace, korespondencję i publikacje kard. Kozłowieckiego oraz wiadomości pozyskane z rozmów. Książka, która zapoznaje czytelnika z wieloletnią i owocną posługą kard. Kozłowieckiego w Zambii, została opatrzona jego zdjęciem oraz dedykacją dla Autorki⁵⁹.

Niniejsza publikacja naukowa, powstała na podstawie źródeł archiwalnych i publikacji, prezentuje chronologicznie życie i działalność Adama Kozłowieckiego SJ. W trakcie jej przygotowania do druku przyświecało nam pragnienie przybliżenia jak najszerszemu kręgowi osób sylwetki polskiego jezuitę, bez wątpienia jednego z wielkich apostołów kontynentu afrykańskiego, który po wyzwoleniu z niemieckiego obozu koncentracyjnego w Dachau związał swoje życie z drugą ojczyzną – Zambią. Ukochał ją całym sercem i na zawsze. O tym, że nie była to miłość przelotna i krótkotrwała, świadczy dobitnie fakt, iż u kresu swych dni kard. Adam Kozłowiecki nie opuścił Zambii i nie powrócił do Polski, lecz zgodnie ze swoim pragnieniem spoczął na zambijskiej ziemi.

⁵⁸ J. Wilkońska, *Jan Paweł II*, Kraków 2011, cytowany tu tekst znajduje się na okładce obwoluty.

⁵⁹ I. Kadłubowska, *Od hrabiego do misjonarza. Adam Kozłowiecki T.J. życie i dzieło*, Warszawa 2002, s. 1.